D10 —

Dr. VINKO KRIŠKOVIĆ

DOKLE SMO DOŠLI

BILJEŠKE K SADAŠNJEM POLITIČKOM POLOŽAJU

THE CONSEQUENCE IS: BEING OF NO PARTY
I SHALL OFFEND ALL PARTIES.

BYRON

U ZAGREBU 1925.
ŠTAMPOM ZAKLADE TISKARE NARODNIH NOVINA
TROŠKOM PIŠČEVIM.

DR. VINKO KRIŠKOVIĆ

DOKLE SMO DOŠLI

BILJEŠKE K SADAŠNJEM POLITIČKOM POLOŽAJU

THE CONSEQUENCE IS: BEING OF NO PARTY
I SHALL OFFEND ALL PARTIES.

BYRON

U ZAGREBU 1925.
ŠTAMPOM ZAKLADE TISKARE NARODNIH NOVINA
TROŠKOM PIŠČEVIM.

Najnoviji preokret u našoj unutrašnjoj politici iznio je dva dogadjaja, s kojih se je inostrani, a osobito naš domaći hrvatski svijet našao u čudu, pa i nemilo zabunio i prepao. Stranka, koja je u svoje redove dovela ponajveći dio hrvatskoga naroda i uzela u svoje ruke vodstvo hrvatske politike, a koja je poradi svojih političkih ili, da kažemo u nas uobičajenom frazeologijom, «državnopravnih» zahtjeva bila pod optužbom najtežega zločinstva, što ga ima u kaznenom zakonu, preko noć ravno iz tamnice zasjela na vladine stolice zajedno sa strankom, koja joj je tako dušmanski radila o glavi. Narodni sporazum, oko kojega se je u ovo sedam godina od osnutka nove države toliko vikalo, prepiralo i gonilo, urodio tek prevarenim nadama — bar za jednu stranu. Jer da Srbi nijesu tako željni toga sporazuma, prirodno je. Oni imadu javnu vlast i sve državne ustanove u svojim rukama. Hrvati naprotiv izgledali su od državnopravnih tekovina i jamstva pomoći i olakšice nakon tipičnih patnja svake narodne i stranačke manjine, oteščanih jošte poznatim balkanskim metodima. Najnovijom evolucijom g. Stjepana Radića našli su se, što se toga tiče, kako da kažem? — *vis-à-vis de rien,* ostali su na cjedilu.

Ta njihova zabuna i prepast psihološki je razumljiva, ali misaon čovjek treba svaki, makar kako novi i nenadni dogadjaj u javnom životu i u tim časovima tako da ocijeni, kako rade obični ljudi, kad ta zabuna i prepast mine. Zapravo nije se dogodilo nikakovo čudo dosle nevidjeno. Za taku «evoluciju», kao što ju je odskoro izvršio g. Stjepan Radić bilo po slobodnoj svojoj namisli bilo po prinudi s polja, ima dosta primjera i u nas i drugdje. Politička povjest svakoga naroda zabilježila je takih dramatskih zapletaja i nenadnih čudesa. Žestoki prevrati i protivprevrati dižu se i stišavaju. Stara carstva propadaju i nova se osnivaju. Vjekovni crkveni i gradjanski ustavi nestaju s vidika kao jednodnevne muhe. Konventi i narodna predstavništva dobijaju neograničenu vlast i za čas ju gube. Golema imanja otimaju se jednima i daju drugima, da se opet povrate prvima. Vjera u svaku nauku gubi se i svako načelo odbacuje se. Starodrevne ustanove ruše se i narodne svetinje kaljaju. Političke stranke gaze svoja stara načela i na vrat na nos primaju oblike, na koje ih nove prilike nagone. Ljudi javnoga života puštaju s vida svaku čast i dosljednost, pa u svojoj hajci za gospodstvom, vlasti i bogatstvom u horu odmeću se od svojih redova, što su se pokolebali, da uskoče u protivnički tabor. Državnici griju se na suncu kraljevske milosti, da ih naprečac odvuku u tamnicu i pod krvničku sjekiru, a opet drugi spretniji i sretniji dižu se iz klupe

na uzničkoj galiji, iz najvećega siromaštva i progonstva, pa stječu imanja, plemićke povelje i kraljevske krune. Prevrtljivih političara bilo je svagda, ali se za svakoga ne može naprosto odsjeći, da su ga kod toga vodili tek sebični i prostački razlozi, pa da nije imao na umu i patriotskih ciljeva.

Eno namah u ustavnoj matici zemlji, u Engleskoj Gjure Savilea viscounta Halifaxa, vidjenoga naučenjaka i sjajnoga govornika za Karla II., čelovodje svih *trimmera,* skakavaca, vrtikapa u politici, čovjeka petljanca i svojim umom i svojom čitavom gradjom. On je u teoriji bio republikanac, a saradjivao s najvećim slugama tiranije, provodio neslane šale o nasljednoj monarhiji i bio najvjerniji pomagač Stuartovaca zulumčara, bio u isti čas bogomoljac i ateist, uskočio iz svake političke stranke i saveza, odmetnuo se od svakoga čovjeka, s kojim je imao posla, pa dok je radio s oporbom, bio pod sumnjom, nije li uhoda dvora, a kad bi se pridružio k dvoru, bio strašilo toryjevaca zbog svojih republikanskih nauka. Eno jedno stoljeće zatim Gjure Bubb Doddingtona, koji bijaše najprije lord povjerenik državnoga blaga u ministarstvu sira Roberta Walpolea, da doskoro pribjegne oporbi i postane lord mornarice u ministarstvu Wilmingtonovom, kad je ministarstvo Walpoleovo 1742. godine palo, pa da se opet iznevjeri svojoj stranci, prijedje k oporbi, kojoj je Fridrik knez waleski bio na čelu i iznova postane lord povjerenik držav-

noga blaga u ministarstvu Devonshireovom, a onda da godinu dana kasnije opet uskoči k oporbi i konačno za vladanja Gjure III. 1762. godine bude opet pouzdanik zloglasne vlade lorda Butea. Eno mu dostojna druga u vojvodi Newcastleu, za kojega je Robert Walpole svagda govorio, da mu je ime nevjera, koji ne bi nigda ostao skrštenih ruku, kad se je u parlamentu kovala kakova urota, i bio crni izdajica prije nego je ugledao bijeli danak:

Ch' i' ho de' traditor' sempre sospetto
E Gan fu traditor prima che nato.

A što istom da kažemo za Francuza Bertranda Barèrea, «Anakreonta gilotine», «povlaštena govordžiju», ugodna Gaskonjca, živahna i raspojasana, koji zbija šale i u samom odboru za opći boljak, kojemu je lagodno pri duši sred klanja. a koji će sve do konca govoriti o vladi terora kao o stvari najjednostavnijoj i najnedužnijoj? Za toga uskoka i prebjega, koji se je neprestano kolebao tamo amo, bez ikake stalne mete i načela, bio rob zadnje riječi, rojalist, aristokrat, demokrat, već prema mišljenju, što bi prevladalo u kavanama i salonima, u koje je čas prije zašao. Za toga razmetljivca frazama na tovare, kojemu nije trebalo misliti da govori, u kojega je riječ bila kao neki nezavisni organ, što sam za sebe djeluje. U kojega je bilo «više savjesti, ona od prekjučer, od jučer, od danas, a sve gipke i brzoplete, gotove za tinji čas okrenuti kabanicu kad se promijeni vjetar, ali sve

medju se povezane i vodjene od fizičkoga nagona. Taj je fizički nagon jedini bio stalan u toga nemoralnoga čeljadeta, spretna i lakomislena, koji se veselo vrze oko stvari i dogadjaja bez ikoje druge svrhe nego da sačuva rusu glavu i zabavlja se.» Kad bi se god pridružio ka kojoj novoj stranci, svagda bi svoj pristup platio glavom svojih starih prijatelja. Bio najprije royalist, a to otpostio glasavši za smrt Lujovu i zalivši njegovom krvlju stablo slobode. Onda Žirondinac, a od toga se iskupio poslavši njihove glave pod sjekiru. Do osmoga termidora dodvoravao se Robespierreu, a to izmirio predloživši devetoga, da se Robespierreu odrubi glava bez ikake istrage i rasprave. Za Bonapartea ponizio se do zvanja, pored kojega je život ubožara, kradikese, podvodnice častan, obnašao službu tajnoga redara konzulske i carske policije, prisluškivao razgovore zanesenih royalista kod fildžana kave i čašice *cognaca,* uhodio starinu republikanca, koji je svejednako čavrljao o crven-kapama i stablu slobode, pa svake nedjelje donosio o tome tajne svoje izvještaje u Tuilerije, da postane opet royalist, kad su se Burbonci vratili i zbažda politički spis, gdje je kovao u zvijezde mudrost i dobrotu Luja osamnaestoga, koji je svome narodu dao ustav, pa proklinjao strahote Napoleonove vladavine, od koje je Francusku izbavila restauracija.

Jedno valja priznati. Politika, ta djelatnost u službi za dobro zemlje i naroda, promeće se drugdje

u take zabavne i vratolomne igre, plemenita ambicija javnoga radnika izvraća se u tako sebičnu brigu tek za svoju rusu glavu, kolo političke sreće vrti se tako strelimice i tako čudno prebacuje ljude gore i dolje gotovo samo kad narod protoči krvlju, u doba na= silničkih prevrata i protivprevrata, strašnih i žestokih potresa državnih. U drugo se doba kod svih takih nenadnih preobražaja svagda pazi da ne strada ni ugled državne vlasti ni lična čast. Evolucija g. Stje= pana Radića odigrala se je sred najvećega unutraš= njega i spoljašnjega mira, a naglijim preokretom nego u kojoj komediji spletaka, što je daju na domaćim kazalištima. Tamničar i državni tužilac imali su u njoj tako vidnu ulogu, taman kao u Shakespeareovoj drami *Measure for measure* (kao «Milo za drago»). Kao u kakoj čaršiji tjerali su ljude na pazar, a gla= vnoga junaka i na ćorpazar, koji kao da je poput Lucija «volio budalaštine slobode od morala zatvora». Tako je ta *douce violence,* blaga sila dovela do ra= spleta i s p o r a z u m a. Sociolozi ne će se ni tome čuditi. Zna se, da socijalne i političke sile snažnije djeluju u malih naroda nego u velikih, pa da svaka javna ustanova i politička pojava zadobija u malih naroda grublji i pretjeraniji oblik. Ima zato u nas i drugih primjera. Godine 1908. provodili su se u Hrvatskoj izbori. Izborni red bio je skučen da ne može više. Neznatni postotak gradjana imao je pravo glasa, a gotovo dvije trećine bilo je činovničkih i od

vlasti zavisnih glasova. Glasanje bilo je javno a na kormilu je sjedjela nasilna vlada. Pa opet ta vlada nije dobila ni cigloga jednoga mandata. Ni u engleskoj ni u francuskoj ustavnoj historiji nema primjera tako snažna otpornoga duha i uspjele oporbene agitacije.

Sam narodni sporazum kao da je svejednako ostao zastrt gustom tamom, jer su u nju, bar koliko se u javnosti znade, najnoviji dogadjaji unijeli jako malo svijetla. U ovo nekoliko godina namotala se na to klupko tolika svakojaka mišljenja i tolike osporene tvrdnje, te čovjek gotovo nema kada, da sva ta miš= ljenja ispita i sve te sporove razmrsi. Da kušamo malko zaći na te trudne pute teoretske.

Sporazum treba očito da dade podlogu za re= viziju ustava, jer se inače ne mogu da zadovolje za= htjevi i potrebe, što se javljaju. A ko će da pripremi tu podlogu? Pored glave države ko drugi nego narod, jer mi živimo u ustavnoj, što više u parlamentskoj državi. A koji narod? Ta državni, jer moderna država počiva na osnovi državnoga i narodnoga jedinstva. No ima li u istinu takav »državni« narod? Ima, ali tek u f i k c i j i, što ju je za francuske revolucije obrazovala narodna ustavotvorna skupština. Raznim političkim i sociološkim piscima pošlo je za rukom nekako odrediti pojam naroda u smislu kulturnom, ali u «državnom» nikome. Nije ni čudo. Fikcija kao ni dogma ne da se analizovati niti od dobivenih njenih čest i ima što da se sintetizuje. Ona se prihvaća ili odbacuje, *c'est à prendre ou à laisser.*

Razložimo to pobliže. Ko je na priliku u nas taj «državni» narod? Svakako Srbi, Hrvati i Slovenci, jer se po njima krsti država i državljanstvo. Ali to je tek zakonom naredjena ili tumačenjem u zakon unesena fikcija, da smo mi Srbi, Hrvati i Slovenci jedan ako i troimeni državni narod. Jer ni norma ni fikcija ne može sama po sebi da promijeni faktičnih prilika, za koji nije odlučan jedino pravni momenat. Narod u kulturnom smislu nastaje i razvija se prirodnom evolucijom, on je nešto realno, historično, dragovoljno, spontano, dok je pojam «državnoga» naroda svagda fiktivan, zahtjev neke ideologije, nametnut i dekretovan od državne vlasti. Zato prvi nimalo ne mari za državne granice. Nijemci u Austriji, Njemačkoj i Švajcarskoj, Francuzi u Francuskoj, Švajcarskoj i Belgiji, Flamanci u Belgiji i Holandijci u Nizozemskoj, Anglosasi u Velikoj Britaniji i sjeveroameričkim sjedinjenim državama jedan su kulturni narod. S tom fikcijom «državnoga» naroda još se nekako barem na oko može da izidje na kraj, kad taj pojam nije istovetan s narodnokulturnim jedinicama, što ih obuhvata. Francuzi, Nijemci, Talijani, Romani u Švajcarskoj nazivaju se i za nuždu prema političkim prilikama osjećaju se da su Švajcarci, romanski Valonci i germanski Flamanci u Belgiji da su Belgijci, Englezi, Škoti i Walešani u Velikoj Britaniji da su Briti. Nu kako je onda, kad se jedna narodnokulturna jedinica poistoveti s «državnim» narodom, a u državi ima više takih jedinica? Malorusi u Čehoslovačkoj nijesu ni Česi ni Slovaci, a ni ovi zadnji nijesu jedno. Smiješne li i neprirodne tvrdnje, kad se kaže, da su ti Malorusi u političkom smislu Čehoslovaci! Ili ko bi imao duše za naše ljude u Italiji reći da su Talijani? A to bi po onoj fikciji o «državnom» narodu imali da budu. Što koristi govoriti u nas o jednom «državnom» narodu ili, kako se obično kaže, o narodnom jedinstvu, kad Hrvati neće da budu Srbi, ni Srbi da budu Hrvati, a Slovenci ni jedno ni drugo? I ne govoreći o onima, koji nijesu ni Srbi, ni Hrvati ni Slovenci.

Ta je fikcija još možda pristajala staroj čisto političkoj anacijonalnoj državnoj ideji. Ali otkad je narodnokulturna jedinica postala političko načelo i proglasila se nauka «svaka narodnokulturna jedinica svoja država», ta se je ideja rastočila. Kad bi zato jošte trebalo dokaza, dao bi ga Versailleski mir sa svojom medjunarodnopravnom zaštitom narodnih manjina u državi. Bivša Austrija, najbliži i najčišći tip take čisto političke državne ideje, platila je tu evoluciju svojim životom. A ko jamči, da ona nacijonalna nauka ne će tu ideju i dalje rastakati, koliko je još ima?

Ostavivši se dakle jalova posla oko narodnoga jedinstva u tom fiktivnom smislu, jer od njega ni u teoriji ni u praksi nikake koristi, da ogledamo sada, jesu li Srbi, Hrvati i Slovenci u kulturnom smislu jedan narod? Za rasni, etnički i jezični agregat, krosred kojega je pukao jaz dvaju geopolitičkih područja i

bar dviju kultura, svaka sa svojom literaturom, azbukom, književnim jezikom, konfesijom, historijom, javnim pravom itd., koji dakle svejednako nije zadahnut dušom jedne kulturne cjeline, teško će svaki političar i sociolog reći, da je to već sada jedan kulturni narod, da je već iznio jedan jedini kulturni tip. Ali ostavimo se i toga možda spornoga pitanja pa recimo, da u istinu jeste i da su Srbi, Hrvati i Slovenci tek plemena jednoga istoga kulturnoga naroda — jer ako je svak od njih za se svoj narod, onda po onom narodnom načelu ne treba daljega razlaganja, hoćemo li da živimo u slobodnoj državi. A može li izmedju takih plemena da bude «narodnih» sporazuma političke ili, kako se ovdje kaže, državnopravne prirode? Kod toga se pitanja namah sretamo s poznatom tezom g. Svetozara Pribićevića, da medju sinovima jednoga naroda nema takih sporazuma, jer se jedan narod sam sa sobom ne može sporazumijevati.

Ta je teza bila bar toliko politički neoportuna, koliko je neispravna i varava. Ne treba tek ni spominjati, da narod, uzevši ga kao neki subjekat, nigda ne treba i ne može da se sam sa sobom sporazumijeva, jer on bira zastupnike, koji po representativnom načelu i parlamentskom redu donose zaključke, što vežu čitavi narod. Ta je teza očita smicalica, na koju se ne treba dalje osvrtati. Nu je li u načelu opravdan a politički nuždan i podesan od zastupnika jednoga naroda doneseni i uglavljeni taki sporazum njegovih plemena,

kad je jednom narodu najprirodniji oblik jedinstvena država? Odgovor nije težak.

U organskom svijetu, dakle ni u prirodnom ni u narodnom životu nema jednoličnosti. Život i historija jači su od svih ideologija. A tome životu i historiji ime je diferencijacija. Nijesu svi narodi kao Francuzi, u kojih je Filip Lijepi već na početku četrnaestoga stoljeća skršio vlast barona i stao izgradjivati jedinstvenu državu, Luj četrnaesti tu jedinstvenu državu podigao do najvećega sjaja, kulture i gospodstva, a krvava revolucija mačem i gilotinom sakovala sve te francuske pokrajine od Alpa do Pireneja u jednu krutu cjelinu, pa sav narod spravila pod jednu uzanu jakobinsku ideološku kapu. U drugih naroda pojedina su se plemena razvijala po posebnim svojim historijskim, psihološkim, kulturnim, geografskim, geopolitičkim, ekonomskim i t. d. prilikama, usred kojih su se našla, pa tražila, dotjerivala i unutar opće narodne organizacije konačno obrazovala javnopravne forme za te svoje posebne prilike, ne htijući da im narodna cjelina nabije jednolične i za te prilike preuske obruče. Nije nužda upuštati se u pojedine apstraktne teoretske distinkcije, jer kamo se god čovjek okrene, nalazi za to primjera dosta i predosta. U današnjoj Austriji živi jedan i «državni» i kulturni narod njemački, pa opet njegova plemena, organizovana u pojedinim krunovinama, nijesu htjela ni mogla da se odreku te svoje posebne javnopravne forme i

puste ju, da se razidje u kalupu jedinstvene države. Ni u sadašnjoj Njemačkoj, gdje opet živi jedan «državni» i kulturni narod njemački, nije ni unifikaciji te vrste tako skloni socijalistički živalj mogao iz Weimarskoga ustava da izbije te jedinstvenosti. U Švajcarskoj su Zürich, Luzern, Basel čisto njemački kantoni. Kad bi se ko našao pa iznio mišljenje, da bi se ti kantoni dokinuli i njihovo zemljište sjedinilo u jedan upravni kotar, odgovorili bi mu, da je to nemoguće, jer su to historijske i kulturne tvorevine, bez kojih tamošnji svijet ne može da živi — koliko ga ne bi proglasili nevježom i budalom. Da ko gradjaninu «de la republique et du canton de Genève» ili onima oko «Gazette de Lausanne» u zbilji kaže, neka bi se kantoni Ženeva i Vaud uzadružili u jedno državno tijelo, ne znam bi li se na nj okomili tek grubim riječima. A u jednom i drugom kantonu nastavaju zgoljni Francuzi, a još i kakovi Francuzi! Ženeva misli, da je matica francuske kulture bar toliko koliko i Pariz. Lausanne opet, da je pozvana učvrstiti i širiti tu kulturu na jednoj jako izloženoj točki.

Dosele nije niko ni zapazio ni igdje ustvrdio, da je sadašnja Austrija ili Njemačka u ičemu postala slabija za odbranu protiv spoljnoga napadaja ili da joj se je dogodila kakova znatna smetnja i neprilika u unutrašnjoj upravi zbog te državne organizacije po plemenima. Što više, Njemačka je pored sve te organizacije ili baš s pomoću njezinom postala najmoćnija

država u Evropi, da se je sav svijet morao na nju dići dok je nije slomio. Isto tako nije niko ni zapazio ni ustvrdio, da bi probici Francuza i Nijemaca u Svajcarskoj u ičemu stradali ovom njihovom podjelom po kantonima. Državna forma sama po sebi ne može da stvori državne misli, ako je u narodu nema. Ona u tome ne čini čudesa kao svjetionica Aladinova u onoj istočnoj priči. A ako je tom misli narod snažno povezan, ne može državi da nahudi nikaka njegova unutrašnja organizacija po plemenima. Švajcarsko je seljaštvo, makar se je tako raspršalo po narodnostima i kantonima, u svakoj pogibli znalo odbraniti i slobodu sviju i zajedničku državu od tolikih dušmana, a uza to paziti, da plemenski probici ne budu na smetnju toj slobodi i državi. Zašto ne bismo pošli po tim stopama njihovim, kad na sva usta govorimo, da hoćemo da budemo ili da već jesmo taka seljačka država? I onako nas je strani, nama nimalo skloni naučenjački svijet već stao svrstavati u kategoriju država, koje ne znadu vladati same sobom.

No čemu nizati dalje primjere? Preko devet desetina svega svijeta ne živi po francuskim racijonalističkim načelima. Pa opet je taj svijet osnovao nebrojene sretne, zadovoljne i snažne države u težim izokolnim prilikama nego što su naše. Nije li ta u nas tako napadana federalistička organizacija države polučila najsjajnije uspjehe baš u naroda istoga jezika, istih zakona i istih tradicija? Što se toga tiče, dosta

je porediti sjeveroameričke sjedinjene države recimo s Italijom.

Hrvati su i u bivšoj austrougarskoj monarhiji za razliku od drugih slavenskih naroda, ako i samo u svojoj matici, održali neprekinutu svoju narodnu državnost pa su je u većem ili manjem opsegu svagda i vršili. U svome zanosu, što su se poslije toliko vijekova našli sa svojom braćom u jednoj narodnoj državi, dali su toj novoj državnoj zajednici sve što su imali. Na svoju preveliku žalost doživjeli su u njoj izopačen i podivljali javni život, pogrdjene svoje svetinje, potkopane ili uništene najdraže svoje kulturne, socijalne i ekonomske ustanove, brutalno pogažene najnježnije osjećaje, naopaku javnu upravu, oko koje se na sve strane vrzla, kako Izabela kaže u spomenutoj Shakespearevoj glumi (II, 2),

čeljad oholita,
A malom, kratkom vlasti zagrnuta —
Ne videć jedno, ko dan jasno, da joj
Od stakla biće — ko majmunčad bjesna
Baš ludo zaigrala pred nebesim
Te plaču angjeli, da im je naša
Ćud — svi od smjeha bi se potrgali.

Pa kad oni, uočivši bjelodanu i neospornu činjenicu, te je već tehnički upravo nemoguće, da bi za svu državu jedna daleka, neupućena i nedotjerana vlada i kod najbolje volje znala i mogla pomoći toj nevolji, i za sebe traže budi kakov oblik svoje plemenske organizacije, nadje se nesnosljivosti nevježe, koja im prikričuje, da su «protivdržavni» i «separatisti». Pa odista, da je taka nesnosljivost i takovo neznanje država. Hrvati bi morali biti protiv nje i gledati, da joj je kuća daleko od njih. Srećom, kako kaže naš narod, nije Bog dao kozi — duga repa! Ali i drugi trijezniji ljudi zatisnuli su uši od ovakih opravdanih vapaja hrvatskih. Svi oblici take organizacije, što su se od osnutka nove države s ove strane iznosili, konfederacija, federacija, unija, nagodba, državnopravna autonomija, decentralizacija i kako se sve zovu te kategorije, što ih teorija konstruiše i klasifikuje iz pozitivnoga ugovorenoga, ustavnoga ili zakonskoga uredjenja — bili su odbijeni ne samo od zvanične čeljadi nego i od strane intelektualaca. Za svaki se je reklo, da nama ne pristaje, jer nam je održati i braniti tako mučnu crtu od Triglava do Soluna. Kao da ćemo ju bolje održati i braniti ovako nesredjeni i rastrojeni kako jesmo?

Zar u istinu ne možemo od svjetskoga rata ništa da naučimo? Lloyd George je odskoro pokazao, da su u njem demokracije pobijedile autokracije. A što je drugo demokracija nego da narod udesi svoj javni život kako mu je najkorisnije i najpodesnije ne dirajući u ono, što ideologija traži za bitak i snagu države? Kako je ono Rimljanin Seksto govoreći o Empedoklu kazao, da je poziv filozofa? «S Bogom u sebi poimati Boga izvan sebe». Tako i u politici ima jedan ravni, pravi put: čuvajući svoju slobodu kao najdraži amanet cijeniti i slobodu brata svoga.

Medjuto od samoga inata i prigovora bez dogovora male koristi. Teorije i osjećaji malo će pomoći riješiti pitanje, koje još najmanje dira u teoretske i osjećajne žice. Svaka taka plemenska organizacija tečevina je politička, socijalna i nada sve ekonomska, koja kadšto kvari druge račune. Mi u Hrvatskoj dobili smo o tome dosta iskustva.

Prije sloma imali smo nagodbu i po njoj su se od zemaljskoga proračuna u samom Zagrebu trošile tri osmine, a svoj drugoj zemlji davalo se je tek pet osmina. Ovamo valja još pribrojiti izdatke iz mnogih javnih zaklada i iz zajedničkoga proračuna. Velika čest tih izdataka, osobito u području bogoštovlja i nastave, služila je kulturnim interesima ne samo Hrvatske i Slavonije nego i braće u susjednim pokrajinama, naročito u Istri i Dalmaciji. Dašto s tom namjenom, da im Zagreb bude sredina. Uz političko vodstvo, koje su mu davali sabor i vlada, taj je prosvjetni rad učinio Zagreb narodnim žarištem svega Hrvatstva. Politička i ekonomska sredsva, da bi to postao, dolazila su mu od nagodbe. Danas lje ne treba da budemo njeni slijepi poklonici, ali valjda ne može da bude zamjerke ni s koje strane, kad se kaže, da je baš nagodba stvorila moderni Zagreb sa svim njegovim političkim i kulturnim primatom na jugu bivše monarhije. Nagodba i na njoj osnovana autonomija bijaše Hrvatima sredstvo odbrane protiv tudjina i čuvanja narodne snage, kad im se konačno bude krojila sudbina. Nu ne bijaše li ona i sredstvo,

da se unapredi i uskori opća naša narodna stvar? Nije li se baš spomenuti prosvjetni poziv Zagreba sasvim predao oživotvorenju naših općih narodnih ideala? Sve njegove kulturne ustanove, što ih ima, živi su dokaz zato. A zar se i politička vlast, što ju je nagodba davala, nije za opće narodne ciljeve iskoristila što se je više mogla? Što je uz makar ograničenu zakonotvornu policijska i izvršna vlast u svojim rukama, najbolje se je pokazalo za svjetskoga rata. Tad je na čudo svega a najviše domaćega svijeta izbio na javu *petit fait*, da je Hrvatska i Slavonija svojom poljoprivredom, žitom, stokom, naročito krupnim blagom, konjima, drvom bila jedan od najbogatijih krajeva čitave bivše monarhije. A nije li ta nagodbena vlast bila štit i pomoć i Hrvatima i Srbima, kad im je sudbina bila na prekretu i snalazile ih najteže muke? Dok je svuda naokolo u našim zemljama raspojasana vojnička i policijska vlast austrijska i magjarska činila najstrašnije zulume, nebrojene naše ljude hapsila, stavljala na muke, ubijala, strijeljala i vješala, a uza to pritisla glad, od kakove nije bilo pametara, Hrvatska je odasvud primala u svoje krilo svu braću, da su se u tome zaklonu spasili, nahranili, odahnuli, pridigli se i ojačali, pa nebrojenu njihovu sirotinju i dječicu ugrabila iz ralja grozne smrti od gladi.

Ona osobito na početku naše nove države tako spretno namještena i tako dobro proračunana vika,

da je nagodba s banom, saborom i vladom biljega našega bivšega narodnoga robovanja i sramote, a da je hrvatska autonomija ustanova, koja potkapa biće narodne države i ide za rastavom od braće, poslije toliko iskustva ne može nikoga više da zaludi. Na tezulji suda poznijega naraštaja dižu se već pale političke vrijednosti pa tako i nagodba. Naopaki politički metodi, željni pusta ploda preko noć, sami su razgrnuli zemlju, gdje je ta biljka bila izvenula, i posijali ono zrno gorušičino, iz kojega je niklo i razgranalo se stablo hrvatskih državnopravnih zahtjeva.

Bit će posao hrvatskih političkih stranaka, da po potrebama narodnim odsjeku granice tim zahtjevima, a posljedak dinamike političkih sila, koliko će biti oživotvoreni. Jedna je stvar izvjesna — da o njima svaka stranka treba da vodi računa; a druga jako vjerovatna — da nijedna bez njih ne će moći da izadje pred svoje birače.

Bog zna, ne bi li g. Stjepan Radić bio polučio veće uspjehe, dao slobodnijega i jačega maha svojoj stranci, lakše svladao sve poteškoće i osvojio šire područje u državi, da još iz početka nije iznio nikakih državnopravnih zahtjeva. Ali on ih je postavio na čelo svoga programa. Po njima je bio postao vodj hrvatskoga naroda. Njima je priveo sve seljaštvo svojoj stranci. Njih radi se je pod njegov barjak sjatio ponajveći dio gradjanstva i inteligencije. Za ljubav njima cjelivale mu najotmetnije naše gospodje ruke kao svome ocu. Njih radi priskočila mu je inteligencija u pomoć i do kraja se za nj založila u najtežim časovima njegova tamnovanja. Da je taj «svaradž», svoja vlast, taj državnopravni individualitet hrvatskoga naroda, što će mu donijeti oživotvoreno pravo samoodredjenja, trebao da bude organizovan u republici, pa još u «seljačkoj» republici, nije uzimala *au sérieux*. Nije to ozbiljno uzimala u račun. A tako je čini se radio i sam g. Radić. U tudjini, kamo je pošao tražiti potporu, u Londonu, Beču i t. d. svagda je u prvom redu isticao hrvatski državnopravni individualitet, jer se zapadni svijet nije baš osobito otimao za novom seljačkom republikom, dok su mu baš ruski sovjeti bili zasjeli u grlu. U vodstvu te seljačke stranke nalazila se gotovo sama «gospoda», kaputaši s akademskim stepenom. Socijalna čest stranačkoga programa kao da je po sudu inteligencije imala obilježje više klasno nego staleško po smislu srednjevjekovne države.

Sada se je odrekao republike izjavivši, da je to u teoretskom konstruisanju od njega zamišljene buduće državne vladavine bila tek *façon de parler*, onako samo da se kaže. Na stranački program sa svojom prerogativom čitave državne vlasti samo za seljačke svrhe nabio mnogo uzanije obruče savremene moderne demokracije, u kojoj državna vlast u cijelosti jednako pripada svima državljanima. Svoje državnopravne zahtjeve, ako ih nije sasvim potisnuo u pozadinu, odložio,

kako se čini, na bolja vremena pa se prihvatio popraviti prilike javne uprave osobito na polju socijalnom i ekonomskom. Da će tako suženim programom izgubiti vojske i isturiti mnoge čete u protivničke redove, a da će se sam od hrvatskoga narodnoga prometnuti u stranačkoga vodja, gotovo je izvjesno. Nu pitanje je, je li je njegovu vjernu čeljad pa i njega samoga minula svaka želja za tim državnopravnim zahtjevima i ne će li mu oni zagraditi put k onima, s kojima se je prihvatio saradnje? Hoće li, da kažemo riječima velikoga njemačkoga pjesnika, biti jak otresti se od duhova, koje je sam izazvao? Obziri najprimitivnije pravednosti ištu pričekati, da se vidi, kaki će biti na djelu.

Stranke, što opet kupe složnu narodnu vojsku i spremaju je na nj, čeka mučan politički posao ako će da održe pobjedu u borbi. Prije svega treba odvaliti sa duše narodne neke njezine grijehe. Treba poraditi, da bi se naš domaći svijet poslije toliko muka, nedaća i prevarenih nada naučio bolje političke pameti i ostavio se nekih dosadašnjih svojih predrasuda. Je li već došlo vrijeme, da se o tome smije govoriti i pisati bez okolišenja? Hrvatskoj su psihi patriotizam, politika i opozicija pojmovi istovetni. Patriotizam je carstvo politike i jedina njezina meta. On je politici jedina pokretna sila. Politika je njegovo najplemenitije čedo, jer radi o sudbini i sreći doma i roda. Ima doduše i druge dobro mišljene politike, ali prava patriotska politika

može da bude samo u opoziciji, jer tako čovjek ne treba da žrtvuje ni zere od svojih načela, svoga poštenja i dosljednosti za volju časovitih sebičnih ciljeva, dok ne dostigne oživotvoren svoj ideal, čist i svet kako je i zamišljen.

Treba li pored toga ovdje jošte spominjati onaj, kako Englezi kažu, *truism*, notornu i neospornu istinu, što je svagda valjala, a i danas valja za javni život svakoga naroda? Patriotizam je etička kultura naroda, da je svaki njegov sin spreman žrtvovati lične svoje probitke za narodne, za ideju, što je taj narod prožela i povezala u jednu kulturnu ili političku zajednicu. Politici je patriotizam pobuda i meta koliko i svakome drugom izražaju narodnoga bitka, svakoj djelatnosti za njegovo dobro. A politika sama, uzevši je u smislu praktičnom, jer se o tome ovdje radi, tek je umještvo iz danih prilika, iz onoga, što je u taj par moguće, izraditi što je najprobitačnije. Ona ne ide za tim da bi iznašla neku istinu, ni da bi čuvala nečiju dosljednost i obrazovala nečiji karakter, ni da bi se slijepo pokorila makar kako opravdanim i mudrim propisima neke ideologije, već za tim, kako bi u stvari, za koju se je založila, izvukla što veću dobit. I onda, kad nije prestupio granice morala, taj je posao sasvim prozaičan, a kadšto upravo i neetičan, ordinaran. Pred sudom morala može se često izgovoriti samo time, da su mu ciljevi pošteni, dobro zemlje i naroda. Opozicija je opet spoljašnjim prilikama, manjinom u na-

rodnom predstavništvu, dispozicijom glave države, utje=cajem inostranih sila itd. nametnut ili pod sugestijom temperamenta, neke ideologije, atavističke tradicije za=uzet politički stav, koji se je stegnuo samo na negaciju, kritiku, kontrolu, agitaciju, načelne ograde, deklaracije i proteste, manifestacije, slave i svečanosti. Ona nije nikakovo političko načelo, a i ne može da bude, jer je u suštini jalova, jer je politika svagda stvaralačka djelatnost u državnom životu. Dosta je spomenuti Englesku i školu, što je od nje imamo. Osamnaesti je vijek iznio tamo njihove najveće državnike i go=vornike, Roberta Walpolea, Chathama, Burkea, Sheri=dana, Pitta, Karla Foxa, pa se ipak Englezi i danas krate ovoga zadnjega, premda je možda njihov naj=simpatičniji javni radnik i za cijelo najveći njihov *de=bater*, što su ga igda imali, svrstati u prvi red svojih državnika naprosto zato, što je za tridesetgodišnjega svoga javnoga rada bio tek šest mjeseci na vladi.

Nu teške i preteške prilike, što su je redom sna=lazile, očajna borba s nadmoćnim protivnicima od vi=jekova je gurala Hrvatsku na ovo jalovo polje negacija, načelnih ograda i protesta. Zazirući od svake revolucije pa i od uspješnoga pasivnoga otpora nesaradnjom u državnim ustanovama, uskratom poreza i novaka itd., kao što je na priliku bio skorašnji «non=cooperation» pokret Gandhiev, slaba u domišljanju novim političkim sredstvima i putovima, nemoćna da evropsko javno mišljenje zainteresuje za svoju poštenu borbu, njezina

je politika pretežno bila ideološka, filozofska, dog=matska, sektarska. Ta je politika u svakoj prigodi po=stavljala tezu: «Ovo što ja tražim dobro je, plemenito i po narod korisno. Svak razuman mora da ovo prihvati, zato je svak, koji i za dlaku od toga odstupi, bluna ili lopov, a u svakom slučaju narodni izdajica». Kako se vidi, jezgra joj je bila čisto formalistička, kretala se je u oblicima silogizma, onoga, što su nje=mački filozofi prozvali *Vernunftschluss*. Odatle ona bojazan, tako tipična u našega čovjeka, ne će li mu drugi praktičniji put u politici ošugati karakter i potkopati patriotizam. Pravi je muž u politici onaj, koji od povoja pa dok ga nijesu sahranili nije od svojih načela odmakao ni za dlaku a nekmo li za gredu, koji je u pučkoj školi, srednjoj školi, u sveučilištu, u svom zvanju i javnom životu svagda ispovijedao isto po=litičko vjerovanje, makar se je sve oko njega promijenilo. U politici, koja je bila, jeste i svagda će do vijeka biti kompromis, nagadjanje, izravnavanje! On zazire od svake vlade kao od nečastivoga, ne upušta se ni u kake posle s njome, jer je ona «korito», pazar, gdje se «stvar» prodaje za zdjelu leće. Koje čudo onda, da je u nas ta neminovna rabota na vladi re=dovno spala na cinike i moralni ološ, a kadšto i na čestitu čeljad, koju je ta okolina obasipala blatom ne=moralnosti, a koja je na kraju i sama postala takova. Ta puno je udobnije poput nekih naših bivših krajiških časnika čitavi život slijepo služiti gospodara i držati

jezik za zubima, a kad se čovjek dokopa pokoja, udarati ni u grm ni u crni trn, kako njihovu patriotizmu niko nije dorastao ni do pete!

Odatle ona slaba vjera i u sebe te svagda treba neki čvrsti plot, da se držiš pravoga puta, i u ljude javnoga života, koji su po prilikama savremenim prinudjeni činiti ustupke, što ih politika ište. Ono prezanje, ono upravo histerično traženje izdajstva u svakom javnom aktu i izdajice u redovima narodnih ljudi. Ono udaranje žiga sramote i tjeranje osvete na političkoga protivnika do u deveto koljeno. Sve naše radnike na javnom polju, Gaja, Jelačića, Strossmayera, Levina Raucha, Ivana Mažuranića, Frana Supila, da i ne govorimo o manjima, svejednako su pratile teške korbe izdajstva. Čovjek nije nigda nepravedniji nego kad mu se popne na dušu taka predrasuda, da se bori za očitu istinu i čisto poštenje, a još u stvari otadžbine! Toga je dašto bilo i u drugih zapadnih naroda, ali nigdje s tolikim odricanjem svakoga patriotizma i s podmetanjem tako niskih motiva kao u nas. Valja priznati, da u Srba ima te mane puno manje nego u Hrvata. Prva pjesma, što ju je u moje doba čitava škola bez ikaka utjecaja učiteljeva na izust naučila, bijaše poznata balada Antuna Nemčića Gostovinskoga «Kud se ono vere crni kaludjere» s onom anatemom: «Prošteno je svima, svima itd». Ta narodna psiha izbija i iz tvorevina najviših predstavnika naše lijepe knjige, na priliku iz niza soneta «Milim pokojnicima» Petra Preradovića one zamjerke Mirku Bogoviću, biskupu Soiću i drugima.

A ta politika bijaše u svojim spoljnim načinima baš tako formalistična, kao što joj je bila i jezgra. Zamjenjivala je ono, što je u politici glavno, neki uspjeh u danim prilikama, samim sredstvima. «Borba» joj je bila sve, a borba borbe radi. Namah poslije velike trosatne revolucione filipike u saboru (jer se u nas politički govori cijene ne po onom što kažu nego kako dugo traju) ne bi se goropadni govornik žacao zaći u dvore na divane «zulumčaru i tirjaninu» pa moljakati za se i za svoje mile birače. Pjesnik «Slobodarka» bijaše u privatnom i javnom životu zgoljni oportunist. Jer je svaki silogizam jasan, i putevi politike, njezina taktika, sredstva i najbliži ciljevi treba u prvi mah da budu shvatljivi svakome čovjeku «zdrave pameti». A ono znade sav svijet, da se za politiku hoće i zdrava suda i sposobnosti, što je ima u jako malo ljudi, pa da je ona gotovo najteža i najvažnija rabota, što čovjeku može da zapadne. Svaki politički korak i uspjeh, koji nije onaj čas jasan i najmanje upućenu, najmanje pametnu čeljadetu, opasna je «petljanija», koja može da bude narodu na zator.

Da spomenem, što se toga tiče, samo jednu zgodu iz svoje političke prošlosti, a spominjem ju jedino i samo zato, jer danas pripada k historiji. Za svjetskoga rata na kraju 1916. godine, kad je novi Habsburgovac došao na prijestolje, nastojao sam upravo nadčovječjim naporima, da sklonim tadašnjega ministra predsjednika pokojnoga grofa Stjepana Tiszu,

neka bi ne samo u paragrafe same kraljevske zavjernice (inauguralne diplome) nego i u tenor kraljevske zakletve kod krunisanja odjelito i napose umetnuo i integritet (cjelokupnost) i «zemaljski» ustav kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, pa i kralja Karla za to pridobio. To izbilja bijaše umetnuto u krunidbenu zakletvu od 30. prosinca iste godine, a prvi posljedak toga bijaše, da se kralj Karlo kao cesar austrijski nije 29. svibnja 1917. zakleo na austrijski ustav — baš poradi Dalmacije, kojoj je državna pripadnost tom krunidbenom zakletvom od 30. prosinca 1916. već odlučena bila, a koja je po pozitivnim carevinskim temeljnim zakonima svejednako bila čest austrijske pole. Ova zadnja činjenica poznata je i iz objelodanjenih zapisaka drugih ljudi. Bez povrede čednosti mogu danas reći, da to bijaše za čitave nagodbene ere najsnažniji korak k sjedinjenju Dalmacije s banovinom, za koji se je dašto nadala najzgodnija prilika, kad se je dogodila promjena na kraljevskom prijestolju. Pa ipak su me iza toga u mom rodjenom klubu dočekali teški prijekori i halabuka zato, što sam saradjivao u sastavljanju te kraljevske zavjernice i time narodu učinio izdaju, jer njome mu nijesam izvojštio nikakovo novo pravo, jer se u njoj po historijskom diplomatskom jeziku članovi vladarske kuće nazivaju «kraljevskim ugarskim principima» i t. d. U suštini zato, što njezina prava politička vrijednost nije svakomu namah u oči udarala, što se je poradi de-

likatne svoje prirode izradila jedino mogućim načinom, pogadjanjem s ugarskom vladom i s krunom u kabinetu, a nije se prije na dugo i široko rasprela i razgazila u klubu i u javnosti, da bi i konobari i pikoli «Narodne kavane» o tome znali čavrljati. Je li bar sada razbira naš svijet, gdje je ključ svim političkim uspjesima g. Nikole Pašića?

Reći nam je otvoreno — a možemo to da rečemo bez straha od kakova prigovora, od kakove sumnje i zavisti — da u čitavoj novovjekoj historiji nema drugoga kojega maloga naroda, koji je uza sve svoje teške i preteške domaće i spoljne prilike dao svijetu toliko velikih ljudi, pokazao tako golemu kulturnu sposobnost, osvjetlao obraz u svim područjima znanosti, umjetnosti i lijepe knjige, iznio u znamenitim dobama evropske historije toliko glasovitih vojskovodja, državnika i diplomata, tisuću i tri sta ljeta ni jedared prekinuo nit svoje samosvojne državnosti i sačuvao do zadnjega ama sve atribute pravoga naroda i u kulturnom i u političkom smislu — ali koji se opet, otkad je moderna demokracija i u njega zavladala, tako teško uči oblicima i metodima javnoga života, što ih ona ište.

Kome se ovaj sud čini preoštar ili ko neće da vidi, koliko je ta hrvatska psiha utjecala na naše javnopravne prilike i kojim je plodom urodila, neka u duhu proleti političku historiju Hrvatske u ovo pola zadnjega stoljeća. Svi politički akti, koji su joj odre-

djivali državnopravni položaj, donijeli su se bez njezine saradnje ili tek saradnjom nekolicine zastupnika, za koje se nije moglo reći, da su bili pravi i potpuni njezini predstavnici. U ugarskom saboru, koji je prihvatio zakonski članak dvanaesti od 1867. godine, austrougarsku nagodbu, nije bilo hrvatskih zastupnika. Bez njih se je obavilo i krunisanje iste godine. Da bi se u hrvatskom saboru primila hrvatskougarska nagodba, valjalo je oktroisati naročiti za to skrojeni izborni red. Kako je Vidovdanski ustav u «narodnoj skupštini» postao zakonom, svima nam je živo u pameti. A ni po jada, da sve te političke akte nije trebalo poslije «priznavati», a priznavati bez svih onih tekovina, koje bi se po svoj prilici bile polučile, da je hrvatski činilac mogao kod njihova postanka da razvije svu svoju snagu i da ga onaj strah od izdaje narodne nije sapeo u pasivni otpor. Nu i ne govoreći o prilikama u bivšoj austrougarskoj monarhiji, gdje se je još moglo da kaže puno toga na obranu toga pasivnoga metoda, jesmo li se barem 1918. godine, kad je s a v narod bio pozvan, da odredi svoj položaj u novoj slobodnoj državi, mogli da izdignemo nad tu našu političku ideologiju i da u tom osudnom času prikupimo s v e naše političke snage, kako je to bilo u Srba i Slovenaca? Hrvati su sami zatvorili vrata svoga «narodnoga vijeća» i «privremenoga narodnoga predstavništva» svojim «izdajicama» s lijeva i desna, pa poništili hrvatski sabor,

jedini zakoniti predstavnik narodne volje. «Rodoljubi« opet kratili se prekinuti pasivni otpor i prihvatiti se pozitivna rada, kad je bio najpreči, kad se je izdavao ustav za čitavu državu, i bez prigovora pustili, da se protiv utanačenja jednostavnom banskom naredbom dokine «zemaljski erar« i oduzme zemlji sva njezina imovina pa nesmetano provede novačenje. Ali čemu tu vatru i dalje raspretavati. Ne dobija li po toj psihi i taj naš patriotizam svoju čudnu boju i sliku, jer mu je srž mlitava, a vid dokle i stranački zid, pa sam ruši glavnu svoju etičku osnovu: zajedinstvo sviju u službi naroda?

A onda stranke, što pod svoj barjak kupe oporbene vojske, treba zgodno da zaodjenu svoje programe, te im narod može povjerovati, treba da podju u narod i znatno promijene načine svoje agitacije, ako im je do istinskih političkih uspjeha. Od postanka nove države hrvatske su se političke prilike stubokom promijenile. Kako je onaj ruski general poslije ubistva ruskoga cara Pavla 1801. godine kazao za rusku vladavinu, da je *le despotisme temperé par l'assassinat,* despotizam ublažen krvništvom iz potaje, tako bi se i za našu predratnu vladavinu moglo reći, da bijaše prevlast ostataka starih feudalnih staleža, svećenstva, plemstva i gradjanstva, a pomalo i inteligencije i kapitalističkih klasa, koja se je svakim saborskim izborima na odredjene godine obnavljala, ali je unapred bila zajamčena naročito u tu svrhu skrojenim

izbornim redom. Seljaštvo i radništvo tek je od male česti u politici dolazilo do riječi kod tih saborskih izbora. Življi, što su u istinu bili politički narod, nijesu medju seljaštvo i radništvo ni zalazili, već ako da pridobiju ono malo seljačkih i radničkih glasova, dok su izbori trajali. A zapravo nije im to ni trebalo. Visoki imovinski cens izbornih zakona od 15. srpnja 1881. i od 29. rujna 1888. oduzimao je izborno pravo gotovo svemu seljaštvu i radništvu. Zakon od 28. svibnja 1910. o izbornom redu tek je taj cens snizio. Navlastito je u seljaštvu bio do kraja sužen broj onih, koji su vršili to najveće političko pravo, jer je seljaštvo ponajvećim dijelom živjelo u kućnim zadrugama, pa je u ime čitave zadruge glasao samo kućegospodar, a i to samo onda, kad je bio navršio dvadeset i četvrtu godinu. Po izbornom zakonu od 1918. godine, koji je donio opće pravo glasa, nijesu se u nas nigda obavili izbori za sabor.

Sada je naprotiv seljaštvo i radništvo daleko preteglo, jer oni življi, što su prije bili politički narod, ne iznose ni deset postotaka svih birača. Tom izmjenom socijalne osnove javnoga života otvorila su se širom vrata ne samo modernoj demokraciji nego pomalo i demagogiji sa svojim sveudiljnim dodvoravanjem neznanju, strastima i predrasudama masa, dozivanjem najvećih etičkih i političkih načela, svetinja narodnih i velikih imena u historiji časovite tričave svrhe radi, s pustim razmetanjem i s vještim zaodijevanjem rdjave

rabote uzvišenim i zvučnim frazama, kad interes naroda ili, što je češće, stranke ište, da se pravo stanje stvari zataji i te široke mase bez trijeznoga političkoga mišljenja i bez osjećaja političke odgovornosti žedne prevezu preko vode. Makar kako pomnjivo uredjene novine, dotjerani novinarski članci, solidni argumenti, naučna erudicija, teoretska razlaganja, ozbiljne diskusije, pozivanje na mrtvo slovo zakona, kao da se radi o rješavanju kakove civilne parnice — sve to više nedostaje da privede nove privrženike i održi ih na okupu. Svi taktički i politički uspjesi oporbenih stranaka stojat će do toga, koliko će ispravno uočiti ovu izmjenu socijalne osnove našega javnoga života, priljubiti se savremenim prilikama i pokazati okretnosti, elastičnosti i vještine u domišljanju i primjenjivanju novih sredstava političke agitacije.

Za cijelo trudan put, što se otvara svijetu, obiklu na druge znane mu staze i pritisnutu teškim utegama historijske tradicije i inaka poimanja političkoga života. Dosele je u nas svagda išla borba o čistoću zakona i odgovornost onih, što su vladali. Sad je ona naprosto umetanje, da bi si prigrabila v l a s t. Možda će sport, na koji se naš podmladak sve više daje, a koji ga uči samosvijesti i smotrenosti, prinudjava ga, da kod svakoga koraka omjeri svoju snagu i najpodesnijim putem podje k svome cilju, pripomoći, da za javni život odgoji borce, što ih nove prilike ištu.

Jedan, ako i možda ne sasvim pozitivan posljedak svakako je ovaj preokret donio hrvatskoj politici. Pomakao ju je sa mrtve točke i dao joj je maha i metoda. Za bivše austrougarske monarhije bile su jedne stranke protiv hrvatskougarske nagodbe, a druge za nju ili su je barem uzimale za neminovnu pozitivnu osnovu realne politike. Prvi su u narodu bili «rodoljubi», a drugi «izdajice». Slomom monarhije nestalo je i toga političkoga obrasca. Nije bilo nagodbe ni drugoga kakova javnoga akta, kojim je političar mogao pred narodom ošugati svoj karakter a stranke se odmetnuti od svoje braće. Sve su zurile u isto svijetlo i nijedna se nije htjela njime da dovije novim vidicima, kojih druga nije htjela svome narodu da otvori. U javnom životu našli se gotovo sami taki «rodoljubi», da bi se bar svaki drugi od njih poslije svoje smrti bio mogao nadati — salva reventia onima, koji su to u istinu zaslužili — počasnom grobu na Mirogoju ili ulici u Zagrebu. Što je odatle imala Hrvatka, ne treba tek spominjati, jer mnogi od nas osjećaju to i na svojim leđima. Sada je jedna velika čisto hrvatska stranka «priznala» Vidovdanski ustav i dala se u guvermentalnu politiku. Sada se opet može da započne omiljela stara politička igra. «Rodoljubi» mogu da odahnu i da ne skinu svetačke slave sa svoje glave. Našli su se ljudi, koji se prihvatiše nezahvalne rabote — brige za narodne političke, kulturne i ekonomske potrebe, što ih donosi svakidašnji život i što se nikako ne mogu odlagati,

jer se od samoga patriotizma skrštenih ruku u krilu živjeti ne da. «Rodoljubima» se neće takova težačkoga posla na narodnoj njivi, njima je tek trniti pljevu s narodne pšenice, makar je nema ko da ovrši. Nije se badava već davno iznijela ona krilatica *Patriotae perdidere Croatiam*. Hoće li svagda tako biti?

U Zagrebu 8. rujna 1925.